

ماهیت ارث

حق و شرایط و ضوابط حاکم بر آن

تألیف:

دکتر مظاهر نامداری، ررسی آبادی

مدرس دانشگاه و پژوهشگر فقهی حقوقی

مجمع علمی و فرهنگی مجد

سرشناسه	نامداری موسی آبادی، مظاهر،
عنوان و نام پدیدآور	ماهیت ارث: حق و شرایط و ضوابط حاکم بر آن / تألیف مظاهر نامداری موسی آبادی.
مشخصات نشر	تهران: مجد، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	ص: ۲۱۹.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۹۸۴-۶
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	ارث (فقه)
موضوع	Inheritance and succession (Islamic law)
موضوع	ارث -- ایران
موضوع	Inheritance and succession -- Iran
موضوع	حقوق مدنی -- ایران
موضوع	Civil rights -- Iran
رده بندی کنگره	۱۳۹۷ م ۲ ن/ ۱۹۷ BP
رده بندی دسی	۲۹۷/۳۷۸
شماره کتابشناس ملی	۵۴۳۹۰۹۷

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده، یا ناشر خلاف قانون، شرع و اخلاق است.
موارد خلاف به دفتر مرکزی «مجد» گزارش فرمایید.

ماهیت ارث (حق و شرایط و ضوابط حاکم بر آن)

تألیف: دکتر مظاهر نامداری موسی آبادی

انتشارات مجد

چاپ اول: ۱۳۹۷ قیمت: ۲۷۰۰۰ تومان تعداد: ۵۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ و منحصر «مجد» است

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۹۸۴-۶

ISBN: 978-600-193-984-6

دفتر مرکزی مجد:

تهران، میدان انقلاب، تقاطع خیابان منیری جاوید و شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۷

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ ۶۶۴۱۲۰۷۸ ۶۶۹۶۳۳۸۶

فروشگاه مرکزی: تقاطع خیابان منیری جاوید و شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۹

تلفن: ۶۶۴۰۹۴۲۲ - ۶۶۴۸۶۸۷۴

www.majdlaw.com

E-mail: info@majdlaw.com

کانال رسمی انتشارات مجد در تلگرام: @majdlaw

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۳	فصل اول: کلیات
۱۳	مبحث اول: مفهوم و ماهیت حق
۱۳	گفتار اول: تعریف حق
۱۳	بند اول: تعریف لغوی حق
۱۴	بند دوم: تعریف اصطلاحی حق
۱۸	گفتار دوم: انواع حق
۱۸	بند اول: انواع حق از نظر فقها
۲۱	بند دوم: انواع حق از نظر حقوقدانان
۲۲	بند سوم: فایده تقسیم بندی حق
۲۴	گفتار سوم: ملک و مال و رابطه آن با حق
۲۵	بند اول: حقیقت مال
۲۶	بند دوم: اضافه حاصله میان مال و مالک آن (ملکیت)
۲۷	بند سوم: حقیقت ملک
۳۰	بند چهارم: فرق میان ملک و حق
۳۱	بند پنجم: رابطه میان مال و حق
۳۲	مبحث دوم: مفهوم و ماهیت حکم و رابطه آن با حق
۳۳	گفتار اول: تعریف حکم
۳۳	بند اول: تعریف حکم در اصطلاح فقهی
۳۵	بند دوم: تعریف حکم در اصطلاح حقوقی
۳۷	گفتار دوم: تفاوت حق با حکم
۳۷	بند اول: خصوصیات افتراقی
۳۸	بند دوم: نحوه تشخیص حق از حکم
۴۰	بند سوم: حکم موارد مشکوک
۴۷	فصل دوم: موجبات و موانع، ادله، مستندات و شرایط ارث حق
۴۷	مبحث اول: موجبات و موانع ارث
۴۷	گفتار اول: موجبات ارث
۴۸	بند اول: نسب
۴۸	بند دوم: سبب

گفتار دوم: موانع ارث حق	۴۹
بند اول: موانع عمومی ارث	۵۰
بند دوم: مانعیت دیون متوفی در ارث حق	۵۴
مبحث دوم: ادله، مستندها و شرایط ارث حق	۵۸
گفتار اول: دلایل و مستندها ارث حق	۵۹
بند اول: استدلال موافقین ارث حق	۵۹
بند دوم: استدلال مخالفان ارث حق	۶۵
بند سوم: دلایل و استدلال حقوقدانان در باب ارث حق	۷۰
گفتار دوم: شرایط ارث حق	۷۲
بند اول: شرایط عمومی ارث	۷۲
بند دوم: شرایط اختصاصی ارث حق	۷۵
بند سوم: کیفیت استحقاق ورثه نسبت به حق موروث	۷۷
فصل سوم: ارث متوفی ناشی از عمل حقوقی	۸۱
مبحث اول: ارث حقوقی ناشی از عمل حقوقی	۸۱
گفتار اول: ارث حقوقی ناشی از تعهدات قراردادی	۸۲
گفتار دوم: ارث ناشی از ذین	۸۵
گفتار سوم: ارث حق شفعه	۸۸
بند اول: مفهوم و ماهیت حق شفعه	۸۸
بند دوم: نظرهای موجود در مورد ارث حق شفعه	۹۰
بند سوم: مسقطات حق شفعه	۹۳
بند چهارم: موانع ارث حق شفعه	۹۶
بند پنجم: کیفیت ارث حق شفعه	۹۷
بند ششم: وارثین حق شفعه	۹۸
مبحث دوم: ارث حق قبول وصیت	۹۹
گفتار اول: کلیات ارث حق قبول وصیت	۹۹
گفتار دوم: بررسی اقوال موافقان و مخالفان	۱۰۲
بند اول: انتقال حق قبول به طور مطلق	۱۰۲
بند دوم: عدم انتقال حق به طور مطلق	۱۰۵
بند سوم: نقش زمان فوت موصی له در ارث حق قبول	۱۰۶
بند چهارم: عدم انتقال حق در صورت وجود وصف خاص در موصی له	۱۰۹
بند پنجم: جمع بندی نظرهای موافقین و مخالفین	۱۱۰
گفتار سوم: برخی مسائل مرتبط با ارث حق قبول	۱۱۱

۱۱۱	بند اول: فوت موصی له قبل از قبول و عدم وجود وارث
۱۱۳	بند دوم: کیفیت ارث حق قبول در وصیت
۱۱۳	بند سوم: ارث حق قبول در وصیت عهدی
۱۱۴	مبحث سوم: ارث حق رد و تنفیذ در معاملات فضولی و اکراهی
۱۱۴	گفتار اول: عقود تملیکی
۱۱۷	گفتار دوم: عقود عهدی
۱۱۹	مبحث چهارم: ارث حقوق عینی
۱۱۹	گفتار اول: ارث حق انتفاع
۱۲۲	گفتار دوم: ارث حق ارتفاق
۱۲۴	گفتار سوم: ارث حق الرهانه
۱۲۵	مبحث پنجم: ارث حقه حق معنوی
۱۲۶	گفتار اول: ارث حقوق سهامداران شرکت
۱۲۹	گفتار دوم: ارث حق ساسی
۱۲۹	بند اول: ماهیت و مشرعیت حق سرقتی
۱۳۰	بند دوم: ارث حق سرقتی
۱۳۲	بند سوم: ارث زوجه از حق مردان
۱۳۳	مبحث ششم: ارث حق خیار
۱۳۳	گفتار اول: ماهیت خیار
۱۳۴	گفتار دوم: حق و موروث بودن خیار
۱۳۶	گفتار سوم: ارث خیار مجلس
۱۴۰	گفتار چهارم: ارث خیار غبن
۱۴۲	گفتار پنجم: ارث خیار شرط
۱۴۴	گفتار ششم: جعل خیار برای اجنبی
۱۴۶	گفتار هفتم: عدم تابعیت ارث خیار از ارث مال
۱۵۳	گفتار هشتم: کیفیت وراثت حق خیار
۱۶۰	مبحث هفتم: ارث اقاله
۱۶۱	گفتار اول: ماهیت اقاله
۱۶۲	گفتار دوم: موافقین ارث اقاله
۱۶۳	گفتار سوم: مخالفین ارث اقاله
۱۶۵	فصل چهارم: ارث حقوق غیر قراردادی
۱۶۵	مبحث اول: ارث حق قصاص
۱۶۶	گفتار اول: صاحب اولیه و وارث حق قصاص

۱۷۰	گفتار دوم: موانع ارث حق قصاص
۱۷۴	گفتار سوم: مُحَقَّقان و وارثین حق قصاص
۱۷۷	گفتار چهارم: کیفیت وراثت حق قصاص
۱۸۰	مبحث دوم: ارث دیه
۱۸۰	گفتار اول: شرایط و قواعد ارث دیه
۱۸۲	گفتار دوم: وارثین دیه
۱۸۴	مبحث سوم: ارث حق قذف
۱۸۵	گفتار اول: ماهیت حق قذف
۱۸۶	گفتار دوم: دلایل ارث حق قذف
۱۸۹	گفتار سوم: وارثین حق قذف
۱۹۰	گفتار چهارم: کیفیت وراثت حق قذف
۱۹۳	مبحث چهارم: ارث حق تعقیب
۱۹۴	گفتار اول: دعوی ناشی از حقوق خصوصی
۱۹۶	گفتار دوم: دعوی ناشی از حقوق کیفری
۲۰۰	مبحث پنجم: ارث حق اربابیت
۲۰۲	مبحث ششم: ارث حق پدید آورنده
۲۰۳	گفتار اول: ماهیت و مشروعیت حق پدید آورنده از نظر فقها
۲۰۶	گفتار دوم: ماهیت حق پدید آورنده از نظر حقوقدانان
۲۰۹	گفتار سوم: ارث حقوق پدید آورنده
۲۱۲	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

بررسی ارث حق، جدای از ارث اموال، و اهمیت توجه به این بخش از دارایی از باب شرایط و قواعد ارث، بسیار مهم و حائز اهمیت است؛ چراکه بخش عمده‌ای از مباحث فقه و حقوق اسلامی به بحث خیارات، حق شفعه، وصیت، حق انتفاع، حق إرتفاق، حق قصاص و قذف، دیه، حقوق معنوی و... پرداخته که ابهام و تشتت آراء در قواعد و شرایط ارث پذیری این حقوق، بعد از فوت صاحب حق، خلأ مهمی را در مباحث فقه و حقوق ایجاد کرده است.

به‌طور کلی ماده‌ای متناهی از دو بخش اموال (اعیان) و حقوق (اعم از مالی و غیر مالی) تشکیل می‌شود، و در این تحقیق در مورد آن بحث می‌شود، بخش دوم ماترک یعنی حقوق می‌باشد.

برای پاسخ به این سؤال که به چه حقی به ارث می‌رسد باید دید که اولاً: حق چیست و چه معیار و ملاکی می‌توان برای تشخیص حق از غیر حق ارائه داد؛ چرا که با تتبع در آثار و اقوال فقها دریافت می‌شود که عمده اختلاف نظرهای در باب به ارث رسیدن حق یا نرسیدن آن و یا حتی در سایر فروعی که در باب حق مطرح می‌شود؛ ناشی از عدم ارائه یک تعریف جامع و مانع از حق و تفاوت آن با حکم و تأثیر آن آثار و احکام هر کدام می‌باشد. بعد از شناخت حق و آثار و احکام آن، در وهله بعد باید یک ملاک جامع و بی‌نقص در خصوص این که چه ضابطه‌ای در ارث حقوق وجود دارد، باعث ایجاد تشتت آراء در این خصوص گردیده است؛ چراکه اختلاف نظر در پاسخ به این ابهام‌ها باعث ایجاد رویه‌های متفاوت و بعضاً متضاد در خصوص ارث پذیری انواع و اقسام حق شده است.

بدیهی است که آثار و فواید تعریف و شناخت حق، در سایر فروع فقهی نیز می‌تواند نمود داشته باشد؛ چون بحث از دانش فقه و حقوق از یک منظر و به طور کلی یعنی بحث از حقوقی که انسانها نسبت به یکدیگر دارند و شناخت دقیق و جامع حق، به عنوان مبنا و اساس کار، می‌تواند در سایر فروع و مسائل فقهی و حقوقی نیز تأثیر گذار باشد.

در خصوص حقوق باید میان حقوقی که قابلیت انتقال به ورثه را ندارد و حقوقی که به ورثه منتقل می‌شود قائل به تفصیل شد. نبود یک ملاک جامع و مانع، باعث ایجاد تشتت آراء و همچنین سرگردانی در شناخت حکم واقعی شده است؛ چرا که انواع حقوق محدود به چند مورد انگشت شمار نیست که بگوئیم همه حقوقدانان و فقها باید به تمام ابعاد و

زوایای پنهان آنها به طور موردی آگاهی پیدا کنند، بررسی یکایک حقوق از حیث ارث پذیری و مطالعه محققانه آن با توجه به اختلاف نظرهایی که بین علما وجود دارد، امری نیست که درخور وقت و زمان تمام محققان و مجریان حقوق باشد؛ لذا باید یک ملاک و ضابطه اساسی ارائه داد که با درک کلیت مسئله بتوان در انواع حق و فروع مربوط به آن اجتهاد کرده و حکم مسئله را دریافت کرد. کما اینکه با توجه به پیشرفت علم و تکنولوژی و پدید آمدن مسائل و موضوع‌های جدید و ایجاد کرسی‌های جدید در باب حقوق معنوی، خسارت‌های معنوی و مالکیت‌های فکری، بسیاری از سؤالات در حوزه موروث بودن این دسته از حقوق نیز مطرح است؛ لذا شناخت این حقوق و بررسی جایگاه حقوق معنوی در تقسیم بدنه‌ای حق می‌تواند به بسیاری از سؤالات و ابهام‌ها در این حوزه نیز پاسخگو باشد.

با توجه به مطالب طرح شده، اهمیت بحث و تحقیق در حوزه ارث حق و ملاک به ارث رسیدن آن، ساختار می‌شود. چه بسیار دعاوی و ادعاهایی که در محاکم در این حوزه مطرح می‌شود ولی به دلیل نبود نص و قانون جامع و کامل در خصوص یکایک این موارد، قاضی به اشتباه افتاده یا بر اساس سلب شخصیت خویش رأی سلیقه‌ای صادر کرده و از حق دور افتاده است.

در مورد ارث حق، به‌طور کلی، کتاب‌های فقهی و کلامی وجود ندارد. در کتب فقهی، فقها مباحث ارث حق را اغلب در قسمت خیار ارث بررسی کرده‌اند و ارث حق شفعه و حق قبول وصیت نیز به طور فرعی و در ادامه بحث شفعه و وصیت بحث شده است. در مورد تعریف حق و تفاوت آن با حکم نیز تا قبل از شیخ انصاری اشاراتی در کتب فقهی شیعه درباره حق و مصادیق آن و نیز مواردی از حد در مباحثه می‌شود.^۱ اما این شیخ انصاری بود که در کتاب «البيع» مشخصاً به ذکر ویژگی‌های حق و فرق بین حق و ملک پرداخت^۲ و همچنین در کتاب «الخيارات» با توجه به ویژگی‌های حق، خیار را از مصادیق حق در مقابل حکم دانست.^۳ پس از شیخ، شاگردان و حاشیه‌نویسان مکاسب و شارحان آن به بحث پیرامون حق و حکم پرداختند. و در این ضمن نیز بعضی از فقها به تک‌نگاری‌هایی پیرامون حق و حکم اقدام کردند.

۱- علامه حلی، حسن بن یوسف، قواعد الاحکام فی مسائل الحلال و الحرام، ص ۲۲۲؛ صاحب جواهر، محمد بن حسن بن باقر، جواهر الکلام، ج ۴۲، ص ۳۴۶؛ میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمد حسن، جامع الشتات، ج ۱، ص ۲۵۳

۲- انصاری، مرتضی بن محمد امین، مکاسب، صص ۲۲۳-۲۲۴

۳- همان

با رشد و گسترش حقوق جدید و کلاسیک در ایران، دانشمندان این رشته نیز شروع به نگارش کتب و مقالاتی در خصوص مقایسه «حق و حکم» در فقه و مقایسه آن با تقسیم قانون به «آمره» و «تفسیری» که در حقوق فرانسه مطرح است، پرداختند.^۱ این تحقیقات انجام شده، عمدتاً در باب شناخت حق از حکم و انواع و اقسام آن بوده و به طور مشخص بحثی از قواعد ارث آنها به میان نیامده است؛ لذا کماکان بحث ارث حق، به طور مستقل و با تفصیل در جایی دیده نمی‌شود و صرفاً در لابلای مباحث فقهی و حقوقی می‌توان نشانه‌هایی از آنها یافت؛ بنابراین لزوم بحث درباره این موضوع در قالب یک کتاب مستقل، و تبیین احکام شرایط و احکام آن به وضوح آشکار می‌شود. در کتب حقوق اهل سنت نیز به مناسبت‌های مختلف بحث از ارث حق به میان آمده، اما در آنجا نیز به طور فرعی و در لابلای مباحث اشاره‌هایی شده است.

همانگونه که اشاره شد بحث از ارث حق، بیشتر در لابلای مباحث و فروع فقهی انجام شده است و به مقوله ارث حق تا به حال به عنوان یک مبحث مستقل نگریسته نشده و صرفاً به مناسبت در برخی جاه^۲ و در ذم^۳ن یک مطلب دیگر به آن اشاره شده است. در این تحقیق سعی شده است با یک دید استقلالی به ارث حق پرداخته شود و احکام آن به طور مفصل بیان شده و زوایای پنهان آن که تا به حال مورد توجه نبوده، مکشوف گردد، به نحوی که خواننده این تحقیق بتواند صاحب ملکی^۴ اجتهاد در این باب شود و با درک قواعد حاکم بر ارث حق، بتواند حکم مسئله‌های مرتبط دیگر را نیز دریافت کند. در پایان لازم است تشکر ویژه نمایم از جناب آقای دکتر سید عباس حسینی نیک، مدیریت محترم انتشارات مجد که همکاری‌های لازم را جهت انتشار این اثر در انتشارات مجد فراهم نمودند.

دکتر لاهر نامداری